

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Hoe het vlees weer Woord wordt. Een reactie op Evert-Jan de Wijer

Sneller, H.W.

Citation

Sneller, H. W. (2004). Hoe het vlees weer Woord wordt. Een reactie op Evert-Jan de Wijer. *In De Waagschaal*, 33(8), 240-244. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/7930>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/7930>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

INHOUD

- 3 S.L. Schoch: Vriendelijk stralende ogen
- 4 W.L. Dekker: De gemeente en de terreur
- 10 Michael Bource: Tussen al het andere in (Een stroom van woorden)
- 12 A.A. Spijkerboer: Het goede einde is nabij, over Barths eschatologie (III en slot)
- 15 Rens Kopmels: Zomaar wat (Geen blinde gehoorzaamheid)
- 16 Rico Sneller: Hoe het vlees weer woord wordt, een reactie op Evert-Jan de Wijer
- 20 T.G. van der Linden: Kerken in New York
- 24 Bert van Kooij: Eigenlijk staat er...
- 26 At Polhuis: Een nieuwe bijbelvertaling
- 29 Arjen Boogaard: The Passion of the Christ, met naschrift van A.A. Spijkerboer
- 31 AAS: Commentaar (Over de zuivere verhouding)
- 32 Van de redactie

IN DE WAAGSCHAAL, tijdschrift voor theologie, cultuur en politiek; voortzetting van het in 1945 door K. H. Miskotte opgerichte gelijknamige blad.

ISSN 0019-316 X

REDACTIE: M. G. L. den Boer (voorzitter), J. D. de Boer, W. M. de Boer, C. v. d. Kooij, T. G. van der Linden, A. Polhuis, B. Prakke, S.L. Schoch, G. J. Smit, H.W. Sneller, A. A. Spijkerboer, H. G. Stavenga-van der Waals, P.A. Verbaan, I. C. Visser-Schroot, E. J. de Wijer.

ADMINISTRATIE: H. J. Ruis, Laan van Vollenhove 2641, 3706 HM Zeist, tel. 030-6962767 (adreswijzigingen alleen schriftelijk).

RED.SECRETARIAAT: L. A. Kopmels, Arthur van Schendelplein 82, 2624 CS Delft, tel. 015-2611035. (Alle kopij naar dit adres. Kopij dient als regel uit niet meer dan 1.500 woorden te bestaan. De redactie behoudt zich het recht voor langere artikelen niet te plaatsen)

MEDEWERKERS: E. J. Beker, Ad den Besten, K. Blei, Th. de Boer, P. Hijmans, H. W. de Knijff, G.G. de Kruijf, H. H. Miskotte, Mevr. L. W. van Reyendam-Beek, J.P. van Santen, J. van der Wiel.

DRUK: Drukkerij Kerckebosch, Julianalaan 67, 3708 BB Zeist, tel. 030-6921444*.

VERSCHEENING: 17 maal per jaar.

ABONNEMENTSPRIJS: per jaar € 40,00, steunabonnements € 45,00, (indien gewenst € 25,00). Abonnees ontvangen jaarlijks een acceptgirokaart. Postrekening 2620510, t.n.v. penningmeester „In de Waagschaal”, Zeist. Een abonnement blijft automatisch bestaan als het niet vóór 1 december, voorafgaand aan een nieuw kalenderjaar, wordt opgezegd. Losse nummer kunnen worden besteld door € 2,50 over te maken op bovengenoemde rekening, met vermelding van het gewenste nummer.

HOE HET VLEES WEER WOORD WORDT. EEN REACTIE OP EVERT-JAN DE WIJER

Enige tijd geleden recenseerde redactielid Evert-Jan de Wijer voor *In de waagschaal* (nr. 4) mijn boek *Hoe het vlees weer Wordd wordt. Ethiek tussen incarnatie en desincarnatie* (Meinema 2002). Mij is gevraagd hierop te reageren. Dat doe ik graag. Ik zal eerst een korte impressie geven van het boek als zodanig en de inzet ervan. Vervolgens maak ik enkele kanttekeningen bij het artikel van De Wijer.

Het vlees dat weer Wordd wordt

In mijn boek heb ik een bescheiden poging ondernomen om het *ethische* moment van de ethiek te doordenken. Mijn docentschap Ethiek bij de Leidse faculteit Godgeleerdheid heeft mij hiertoe aangezet. Wat is eigenlijk ethiek? Is 'ethisch' al datgene wat de volksmond eronder verstaat? Behoren ook de omgangsregels op het caféterras tot de ethiek? Verschilt een 'ethische' beoordeling van een kwestie eigenlijk wel van een gewone, terzake *deskundige* beoordeling (door een arts, een technicus of een wetenschapper)? Vertegenwoordigt iemand die zich 'ethicus' noemt een universele, en vooral: niet religiegebonden, set van waarden? Volstaat het om, bij de oplossing van een moreel dilemma, om *slim* (lees: 'ethicus') te zijn? Zijn 'normen' en 'waarden' al datgene wat het eenieder belieft daaronder te verstaan?

Deze duizelingwekkende vragen zijn voor mij vooral retorische vragen. Het beoogde antwoord zou wat mij betreft telkens 'nee' zijn. Alleen: wat is ethiek dan wel? Een moeilijke kwestie, die het mij had kunnen beletten om tegenover de studenten Ethiek ook maar een stom woord uit te slaan. En toch: enkele ontdekkingen hebben mij op een pad gezet dat weg zou kunnen voeren uit alle doolhoven. Deze ontdekkingen dragen namen als: 'absoluut Goed', 'radicale verantwoordelijkheid', 'alteriteit', 'niet-onverschilligheid', 'onbeslisbare beslissing', 'appèl', 'desincarnatie' enz. Grote stimulans: in eerste instantie de joodse denker Hermann Cohen (1842-1918), en in tweede instantie Plato, Levinas, Derrida, Rosenzweig, Benjamin, Kant. Mijn gedachte is: zodra er aanleiding is om de werkelijkheid als geopend, begrensd of eindig te ondervinden – en dus in zekere zin als *onwerkelijk* – volstaat het niet om haar van binnenuit te optimaliseren. Eenvoudig gezegd: als ik reden heb om aan te nemen dat er betere huisraad voor mijn woonkamer buitenshuis te vinden is, waarom zou ik dan eindeloos mijn nu in gebruik zijnde meubilair herschikken tot het beter past of beter staat?

Veel moraalfilosofen lijken mijns inziens op huisbewoners die alles verwachten van een *interne* reorganisatie van hun huiskamer, en niets van een radicale vernieuwing. Zijn houden de deuren potdicht, omdat ze niet geloven willen of kunnen dat er deuren *zijn*. Het Goede is er volgens hen slechts met een kleine letter: er zijn vele goederen, elk met hun bijbehorende 'regels' (om bij het beeld van de huiskamer te blijven: *wil* je goed licht hebben, *dan* moet je je lamp naast je stoel plaatsen; *wil* je wat loopruimte hebben, *dan* moet je die grote stoel wat naar de zijkant verplaatsen. Toegepast: *wil* je prettig kunnen samenleven,

dan moet iedereen zich een beetje gedragen; *wil* je veilig op straat kunnen lopen, dan moet je de ontspoorde jeugd bezigheden verschaffen of gedragsregels bijbrengen.)

Maar wat als er aanleiding is voor een oriëntatie op iets wat buiten onze vertrouwde wereld of 'werkelijkheid' gelegen is? Wat, als dit 'buiten' geen onverschillige neutraliteit behelst, maar een norm, die aan ons 'binnen' voorhoudt dat dit 'binnen' radicaal moet veranderen? Plato sprak over een 'idee van het Goede, aan gene zijde van het zijn'. Hij doelde op een notie of een besef, aan eenieder eigen, van iets wat zich onttrekt aan het bekende en vertrouwde, aan het zichtbare en onzichtbare, aan het in-zichtelijke. Iets wat altijd *beter* is dan wat wij 'goed' noemen.

Hermann Cohen had erop gewezen, dat zo'n notie van een radicaal, transcendent Goed noodzakelijk is om een werkelijke *ethiek* te kunnen voorstellen. Van Plato, zo beweerde hij, loopt er een regelrechte lijn naar Kant: de grote filosoof die ervoor waakte om ook maar iets anders dan een goede *wil* voor goed te houden, dat wil zeggen: een wil die op het goede gericht is, en die dus altijd meer en beter wil dan het gedane of doenbare; een wil die nooit verzadigd is, omdat het *Goede* altijd nog in het verschiet ligt.

Cohen vind ik een magisch filosoof; de confrontatie met het vermaledijde antisemitisme van zijn academische collega, de historicus Von Treitschke ("die Juden sind unser Unglück"), had hem het jodendom van zijn jeugd weer in herinnering geroepen. Dit jodendom bleek – ook intellectueel – veel rijker dan hij ooit had vermoed. Zijn wijsgerige zwanenzang, postuum gepubliceerd, vormt het machtige boek *Religion der Vernunft aus den Quellen des Judentums*. Het is in menig opzicht een voorloper van Rosenzweigs *Stern der Erlösung* en van Levinas' *Totalité et infini*. Kerngedachte van al deze boeken is precies, zoals Miskotte had laten zien, een *correlatie*-leer: God en mens, de Ander en het Ik, kunnen niet als op zichzelf staande grootheden worden beschouwd. Ze 'zijn' slechts in wisselwerking met elkaar. En deze wisselwerking is onmiddellijk: er zit geen neutrale buffer tussen. God richt zich direct tot de mens, vraagt de mens om reactie, spreekt tot het hart van de mens, en doet dit *als ethiek*. De relatie God-mens is een *ethische*. Cohen zegt: God en mens treden in gemeenschap *an der Idee des Guten*. Dat wil zeggen: hun onderlinge relatie wordt concreet, wordt *relatie*, als ze *blijkt*. Het is duidelijk dat Cohen hier verder wil dan Plato. Want terwijl Plato nog het risico loopt het absolute Goed in zijn *jenseitige* eeuwigheid doelloos te laten schitteren, is er Cohen alles aan gelegen dat het Goede ook *gedaan* wordt. Cohen noemt dit 'messianisme': "Der *Messianismus* aber bedeutet die Herrschaft des Guten auf Erden. [...] Die Sittlichkeit wird in der Menschenwelt gegründet werden." (p.24)

Voor de 'verschijning' van het Goede aan de mens, in zijn *appèl*-karakter, zou ik de naam 'incarnatie' willen reserveren. En voor het ingaan op dit *appèl*, 'desincarnatie'. Beide momenten lijken me ruggelings verbonden: de gehoorzaamheid, het *gebleken* Goed, maakt *tegelijk* het *appèl* hoorbaar. Het gebod volgt op de gehoorzaamheid, of valt er op zijn minst mee samen, maar gaat er niet aan vooraf. Er zit geen neutrale tussenruimte tussen het gebod of het *appèl* enerzijds, en mijn beslissing anderzijds. Misschien kun je zeggen dat de "epicurese en stoïcijnse filosofen" uit *Handelingen XVII*, met hun reactie "wij horen u nog wel eens over deze zaak", geen gebod *vernomen* hebben. Dit gebod zet juist een wig in het beslissingsvermogen. Mijn autonomie verkeert in heteronomie.

Terugkerend naar het begin: een ethiek die met recht die naam mag dragen, behelst mijns inziens een oriëntatie op een radicale, *kritische*, niet-neutrale maar normatieve instantie, buiten ons vertrouwde bereik (van waarnemen, denken, maar ook van geloven: als het geloof vertrouwd geworden is, is er alle reden om het te wantrouwen). Het kwetsbare punt is hier, wat dan wel niet de aanleiding zou zijn om te rekenen met zo'n externe instantie (een absoluut Goed). Berust alles hier niet op traditie, keuze, willekeur, sprong, gezag of wat dies meer zij? Met andere woorden: is er niet alle reden om *juist niet* met zo'n extern moment te rekenen, en onze morele beraadslagingen te baseren op het haalbare, desnoods: op het onderste uit de kan? Het enige antwoord dat mij hier mogelijk lijkt, zou moeten verwijzen naar een *ervaring* of een *ondervinding*. Niet die van het alledaagse, maar van iets wat het alledaagse radicaal doorkruist en onderbreekt, en wat alleen maar 'herkend' kan worden door er in mee te gaan. Er is geen afstandelijke beschouwing of *theorie* van dit externe moment (een *theorie* van het Goede is al geen *theorie* van het *Goede* meer: er is alleen een *praxis* van het Goede, het moet *gedaan* worden, het Ik moet ontmanteld of ont-rafeld worden, de verzetshouding – *i.c.* die van de enkele beschouwing – moet worden doorbroken).

Enkele voorbeelden: Levinas spreekt hier over het appèl van de ander, dat mij oproept tot verantwoordelijkheid; Cohen heeft het over de confrontatie met de arme, degene die in een *mensonwaardige* positie verkeert welke ik als onverdraaglijk ervaar; Rosenzweig spreekt over God die de mens zijn liefde openbaart, maar zo, dat Hij die niet openbaart als de mens haar niet doorgeeft aan zijn *naaste* (*Nächste*) – voor Rosenzweig niet te verwarren met zijn *Übernächste*, iemand dus die de mens weghoudt van zijn *allereerste* liefdesplicht; Derrida spreekt over het appèl van de ander dat mij uitdaagt *juist* omdat ik moet beslissen over het meest *dwingende* appèl, en ik daarbij onvernijdelijk een ander appèl eraan moet geven; Kant spreekt over een toekomstend Godsrijk waarop ik gericht moet zijn, een rijk waarin mensen elkaar nooit meer als middel, maar uitsluitend als doel bejegenen. Met andere woorden: er is steeds de urgentie van het concrete, nooit de toevlucht tot besluiteloosheid, gelatenheid, passiviteit, onvermogen.

Het Woord is vleesgeworden: het 'christendom'

In zijn bespreking van mijn boek is De Wijer, volkomen terecht, afgestevend op wat wellicht het meest problematische punt is uit mijn betoog: problematisch althans in het licht van de christelijke traditie of dogmatiek. Dit betreft de betekenis van Jezus Christus en zijn optreden. Als Cohen (maar hij niet als enige) ervoor waarschuwt dat een neutrale tusseninstantie of bemiddeling (een *logos*) tussen God en mens in, de mens *onverantwoordelijk* maakt, hem van zijn ethische plicht afhoudt, dan doelt hij daarmee uiteraard, zonder het met zoveel woorden te zeggen, op de christelijke opvatting van Jezus Christus. Jezus zou aan het menselijke tekort en onvermogen zijn tegemoetgekomen, hem met God hebben verzoend, *en daarmee in feite alle principiële betekenis van het menselijk handelen hebben afgenomen*. Natuurlijk, iemand die zich door God in Christus begenadigd weet, probeert te leven in het voetspoor van Jezus. De anomistische dopers, die 'zondigden opdat de genade

toenam' (vgl. de *Romeinenbrief*), zijn door de kerk altijd verworpen. Maar in strikte zin hangt er niets meer van zijn handelen af. Miskotte geeft aan het einde van zijn dissertatie over de Joodse religie toe, dat de kerk uiteindelijk geen antwoord vermag te geven op de vraag naar de *zin* der geschiedenis *na* Christus. De zin ligt immers achter ons, niet voor ons.

De *zinnige* kritiek die De Wijer dan ook aan het slot van zijn bespreking uit, betreft de vraag of zo'n radicale-verantwoordelijkheidsethiek niet enkel voor de sterken haalbaar is. De (christelijke) ethiek zou er dan één zijn "bestemd voor de zwakke mens. De mens die weet dat hij gevallen is en niet eens in staat is om tot een beslissing of een reactie op de grote dingen die God gedaan heeft te komen. [...] Hij heeft [...] in de Schriften bevrijdende parolen gevonden die hem opriepen niet heilig te *worden* maar heilig te *zijn* omdat God dat is en altijd subject van zijn daden blijft. De ethiek die hieruit ontspringt, is een ethiek van verbazing, de verwondering en de dankbaarheid die niet zozeer het onmogelijke mogelijk wil maken, maar veeleer het factum van de onmogelijk geachte mogelijkheid gedenkt."

Het wonderlijke doet zich voor, dat dit alles mij niet noodzakelijk in tegenspraak lijkt te zijn met het boven beschrevene.

Allereerst de begrippen 'sterk' en 'zwak'. De Wijer zal ook beseffen, dat hiermee natuurlijk niet op fysieke kracht gedoeld wordt. Wat hij misschien vermoedt, dat sterkte namelijk een *morele* kracht zou vereisen, een kracht die enkel aan vromen, burgers of andere karaktervaste lieden zou zijn geschonken, is echter niet juist. Het gaat niet om *daadkracht*, maar om *daadzwakte*: de kracht of de bepantsering (met vroomheid, geloofs zekerheid, stabiliteit, e.d.) is juist een belemmering. Er is zwakte (of desnoods 'kracht') vereist om de kracht te doorbreken. En deze krachtige zwakte of zwakke kracht hangt op geen enkele manier samen met fysieke of materiële gesteldheid: ze maakt de mens eerst tot *mens*. Wie zichzelf overwint, is sterker dan wie een stad inneemt.

Ten tweede: het christendom (of de kerk, of Barth, of Miskotte, of deze allen tezamen) zou leren, dat "God subject van zijn daden blijft". Deze uitspraak van De Wijer heeft een tautologisch aspect. Maar De Wijer zal misschien bedoelen dat, God ook uiteindelijk subject van *mijn* daden (althans van mijn goede daden, van mijn bekering) is. Hier aarzel ik, en dit precies op grond van de machtige correlatie-gedachte. Want: is elk spreken over God *los* van de mens en zijn verantwoordelijkheid niet een overtreding van het beeldverbod? Is het niet riskant, in zoverre alle *Godskennis* – zowel in het oude als in het nieuwe testament – gebonden is en blijft aan gehoorzaamheid? Kunnen God en mens, waar het de menselijke *daden* en *gehoorzaamheid* betreft, wel zo scherp uiteen gehouden worden als De Wijer suggereert? Riskeert het *uiteenhouden* van God en mens niet *de facto* een *verstrengeling* van beiden (nl.: antropomorfisme, neutralisering van God). En betekent niet juist beider *verstrengeling* de grootste garantie voor zijn *anders-zijn* en zijn onherleidbaarheid tot menselijke categorieën? Derrida spreekt over een *beslissing* die alleen met recht *beslissing* mag heten als ze daar beslist waar er niet kan worden beslist. Ze beslist enkel over het *onbeslisbare* (wat is immers een beslissing die beslist waar er heel goed *kan* worden beslist?). Ingeval van een beslissing die over het onbeslisbare beslist, zo voegt hij toe, *kan ik niet meer zeg-*

gen dat ik het ben die beslis. De beslissing 'neemt zich', in mij, door mij, ondanks mij, maar ook niet zonder mij. Hetgeen erop neerkomt, dat ik nodig ben voor de beslissing zonder dat ik gezegd kan worden haar zelf te nemen. Het is alsof er evenmin meer kan worden beslist wie haar neemt of wat wiens rol in het geheel is. Wie was het die daar besliste? Was het God? Maar: wat kon Hij zonder mij? Als God *alleen* beslist (als "subject van zijn daden"), maar ook: als de mens alleen beslist (als subject van zijn daden), heeft de term 'beslissing' dan nog wel zin? Vergt een beslissing niet een doorbraak van iets weerbarstigs, en moet dit weerbarstige niet meegeven om de doorbraak überhaupt mogelijk te laten zijn? Dit alles is wat naar mijn idee de correlatie tussen God en mens wil zeggen. Geen zelfstandig handelen van God buiten de mens om, geen zelfstandig handelen van de mens buiten God om, maar beide in een onherleidbare, onlosmakelijke wisselwerking, die zich niet van buiten af maar alleen van binnen uit laat ondervinden. In de *ethiek*, dat wil zeggen: onder mensen. Noch 'Verlichting' noch 'postmodernisme' hebben hier dus iets te zoeken (tenzij wordt bedoeld Kant resp. Derrida, maar die zijn uiteindelijk noch resp. verlicht noch postmodern te noemen.)

Tot slot: deze korte reactie doet uiteindelijk te weinig recht aan het grote thema dat op de achtergrond van De Wijers commentaar speelt, namelijk: de verhouding jodendom/christendom, en de betekenis van Jezus Christus. Wie hierover het laatste woord zou komen brengen, heeft de wereldgeschiedenis ineens beëindigd; daarvan ben ik overtuigd. Zolang echter de geschiedenis voortduurt, duurt ook het raadsel voort. Een (misschien wat grautiete) intuïtie tot besluit: wellicht hebben de gebruikelijke joodse afwijzingen van Jezus als de verlosser, méér van Jezus begrepen dan alle christelijke (pseudo)aanvaardingen van Hem. Misschien moet het christendom uiterste terughoudendheid betrachten bij, zo niet radicaal afkerig zijn van, het nog eens construeren van een *christologie*.

Rico Sneller

KERKEN IN NEW YORK

'Nieuw Amsterdam' noemden de Hollanders de stad die zij, aan het begin van de 17e eeuw, stichtten aan de Hudson, op de zuidelijke punt van Manhattan. In 1626 stichtte gouverneur Peter Minuit er een Protestantse gemeente. Het kerkgebouw zou, evenals de stad, in 1696 onder William III overgaan in handen van de Engelsen.

Bijna vier eeuwen later afficheert deze kerk (de 'Marble Collegiate Reformed Protestant Dutch Church', thans aan de Fifth Avenue in New York City) zich als Hometown Church of America. En dat is te merken. De kerkangangers worden opgeroepen te bidden voor 'de ziel van Amerika'. Kabel en televisie zorgen er bovendien voor dat de diensten in de kerk een nationaal bereik hebben. Voorin staat, zij het terzijde, een Amerikaanse vlag, met een verguld kruis boven de stars and stripes.